

Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
m.kurzynska@muzeum.grudziadz.pl

Małgorzata Kurzyńska

SKARB KULTURY ŁUŻYCKIEJ Z OKRESU HALSZTACKIEGO Z NICWAŁDU, POW. GRUDZIĄDZKI

Zarys treści. W 1885 roku w Nicwałdzie nad brzegiem jeziora Skąpe odkryto skarb złożony z trzech form obręczowych wykonanych z brązu: wielozwojowej bransolety, kolejnej bransolety i fragmentu naszyjnika. Skarb w dotychczasowej literaturze naukowej funkcjonuje jako dwuelementowy z bransoletą wielozwojową i fragmentem naszyjnika. Obecnie, na podstawie zachowanego negatywu szklanego przedstawiającego XIX-wieczne zbiory dawnego niemieckiego Muzeum Miejskiego, udało się ustalić, że kolejnym elementem skarbu, dotychczas nieznanym, była bransoleta o niestykających się końcach. Skarb datowany jest na wczesny okres halszacki i łączony z kulturą łużycką.

Słowa kluczowe: skarb, Nicwałd, kultura łużycka, okres halszacki.

Na ziemi chełmińskiej w XIX wieku odkryto liczne skarby zawierające przedmioty z brązu. Jeden z nich zlokalizowano w Nicwałdzie na terenie gminy Gruta, nad jeziorem Skąpe. Niestety, oprócz roku odkrycia – 1885 – nie mamy informacji o kontekście jego znalezienia ani odkrywcy. W skład skarbu według Władysława Łęgi wchodziły bransoleta brązowa (Łęga 1926, s. 19–20, ryc. 20) i fragment naszyjnika z tego samego surowca (Łęga 1930, s. 191–192, tabl. XXVI: 3). Zabytki trafiły do zbiorów niemieckiego Muzeum Miejskiego (Städtisches Museum Graudenz), w którym zinwentaryzowano je pod numerami: 819 – bransoleta i 820b – naszyjnik. Józef Kostrzewski zwrócił jednak uwagę, że bransoleta i naszyjnik mogły być tylko częścią skarbu (Kostrzewski 1954, s. 60, nr 24; 1958, s. 230–231, 292–293¹). Podobnie uważał Wojciech Blajer (2001, s. 364, nr 109). W większości jednak badacze zajmujący się kulturą

¹ J. Kostrzewski (1958, s. 292) mylnie określił numery inwentarzowe jako 850a–b.

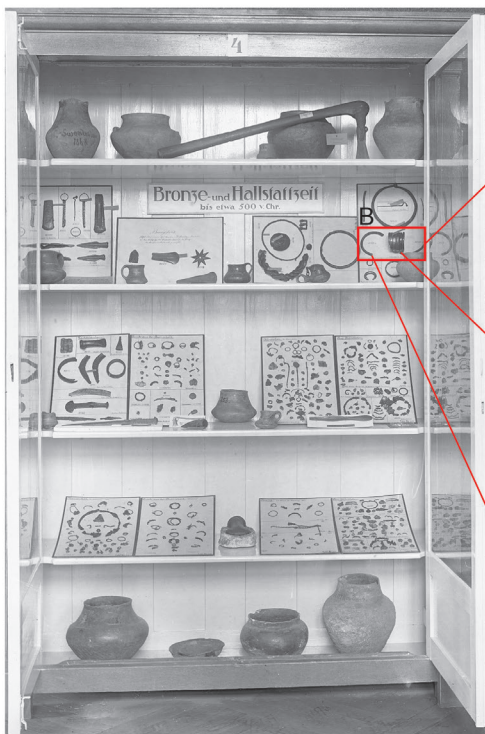
łużycką na ziemi chełmińskiej, opierając się na ustaleniach W. Łęgi, wymieniali tylko bransoletę i naszyjnik (Waga 1934, s. 59; Chudziakowa 1974, s. 137–138, tabl. XXIII: 5, 6; Kurzyńska 2001, s. 44, ryc. 29; 2003, s. 16, ryc. 16; 2004, s. 84; Gackowski 2012, s. 188, 270, nr 869). Zagadkę skarbu z Nicwałdu wyjaśnia dopiero negatyw szklany zachowany w zbiorach obecnego Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu (Negatyw). Zarejestrowano na nim zabytki z XIX-wiecznych poszukiwań na wielu stanowiskach z epoki brązu i żelaza z powiatu grudziądzkiego, chełmińskiego, świeckiego, wąbrzeskiego, bydgoskiego, a nawet z okolic Gdańska – Redy – Oliwy. Znaleźiska zgromadzono w jednej gablocie opatrzonej numerem 4 i podpisano *Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.*, sama zaś gablota z zabytkami prezentowana była na stałej wystawie od 1912 roku w Muzeum Miejskim przy ul. Lipowej 28. W szafie, w wydzielonym polu z podpisem *Nitzwalde, Kr. Graudenz*, ułożono trzy obiekty przytwierdzone do tekturowej tabliczki w następującym układzie: w centralnej części pod numerem 819 (ryc. 1A: 1, 1B: 1) umieszczono wielozwojową bransoletę opisywaną przez ks. Łęgę (1926, s. 19–20, ryc. 20), z jej lewej strony pod numerem 820a fragment obręczy (ryc. 1A: 2, 1B: 2), a z prawej fragment naszyjnika (ryc. 1A: 3, 1B: 3) scharakteryzowany przez tegoż autora (Łęga 1930, s. 191–192, tabl. XXVI: 3). Naszyjnik widoczny jest tylko częściowo, a pod nim znajduje się numer 820b, stąd wniosek, że w skarbie z Nicwałdu były trzy formy obręczowe: naszyjnik (nr 820b), bransoleta wielozwojowa (nr 819) i kolejna bransoleta w formie obręczy (nr 820a) (Kurzyńska 2022, s. 14). Zagadką zapewne pozostanie fakt, dlaczego W. Łęga nie zwrócił uwagi na numerację zabytków, skoro naszyjnik oznaczony był numerem 820b, a więc powinien być jeszcze artefakt sygnowany numerem 820a. Władysław Łęga w okresie międzywojennym był nieformalnym kustoszem polskiego już Muzeum Miejskiego w Grudziądzu i dobrze znał zbiory tej placówki, nie był jednak świadomy istnienia trzeciego elementu – kolejnej bransolety, która zachowała się do czasów współczesnych². Ze skarbu zaginął fragment naszyjnika, którego opis i wygląd znamy głównie z publikacji tego badacza.

CHARAKTERYSTYKA ELEMENTÓW SKARBU

1. Wielozwojowa obręcz – brązowy naramiennik spiralny (bransoleta) – złożona z pięciu i pół płasko-wypukłych zwojów o zwężających się końcach; na

² Bransoleta funkcjonowała jako zabytek NN.

A

[141]

1

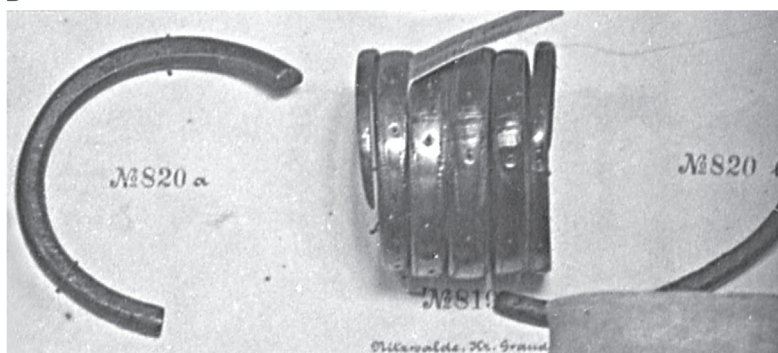
2

B

2

1

3

Ryc. 1. Nicwałd, pow. grudziądzki. A – fotografia gabloty muzealnej *Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.* z trzema formami obręczowymi prezentowanymi w gablocie czwartej w Muzeum Miejskim przy ul. Lipowej, 1912 r.; B – zbliżenie na trzy formy obręczowe: 1 – bransoleta wielozwojowa, 2 – fragment bransolety, 3 – fragment naszyjnika. Negatyw szklany nr 042, zbiory Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu (oprac. graficzne M. Waliszewska)

Fig. 1. Nicwałd, Grudziądz district. A – photograph of the museum display case *Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.* with 3 hoop forms presented in showcase 4 in the Municipal Museum in Lipowa Street, 1912; B – close-up on 3 hoop forms: 1 – multi-coil bracelet, 2 – fragment of a bracelet, 3 – fragment of a necklace. Glass negative no. 042, collection of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz (graphic design M. Waliszewska)

czterech środkowych, szerszych zwojach (segmentach) widać zdobienie w postaci pasm czterech podwójnych pionowych kresek oraz regularnych oczek wykonanych stemplem, a na brzegach ornament skośnych kresek układających się w dwie odwrócone, łukowate linie; na zwieńczeniu zwojów jest motyw jodełkowy, wykończony pasmami poczwórnych pionowych kresek, ułożonych w ośmiu segmentach: średnica 7,5 cm, wysokość 6 cm, max. szerokość zwojów 1,2 cm, min. szerokość zwojów 0,4 cm; na wewnętrznym zwoju widnieje numer 819 (ryc. 1A: 1, 1B: 1, 2: 1), naniesiony czerwoną farbą; obecny nr inw. MG/A/173.

2. Fragment naszyjnika wykonany z masywnej sztabki brązowej (fragment napierśnika), w centralnej części o przekroju sześciobocznym, zwężający się, przy końcach o przekroju okrągłym, zdobiony ornamentem jodełkowym i regularnymi dołkami; odłamany; pierwotnie o średnicy około 15 cm, ze śladami ognia (ryc. 1A: 3, 1B: 3, 2: 3); nr przedwojenny 820b; zaginiony.

3. Fragment bransolety wykonanej z pręta o zmiennym przekroju czworobocznym i trójkątnym, prawdopodobnie o niestykających się ramionach; kabłąk zdobiony podwójną zygzakowatą linią; średnica 9,5 cm; grubość pręta 5 cm × 5 cm / 3 cm × 3 cm (ryc. 1A: 2, 1B: 2, 2: 2); przedwojenny nr inw. 820a; obecny nr inw. MG/A/175.

ANALIZA KULTUROWO-CHRONOLOGICZNA SKARB U

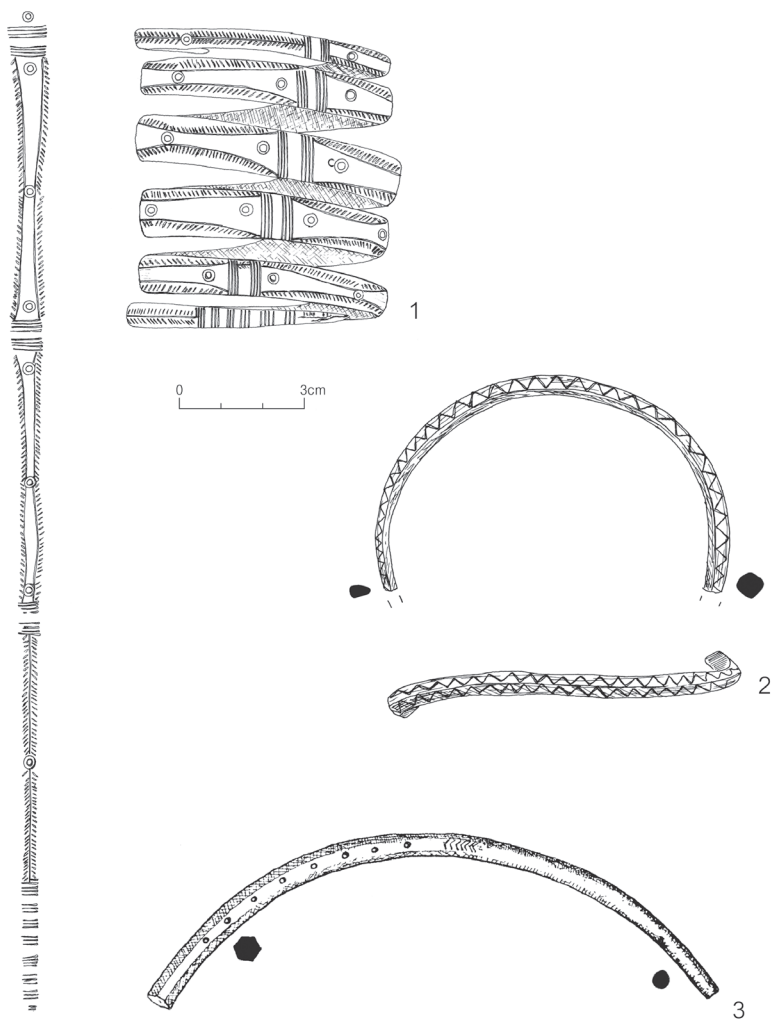
Najbardziej charakterystycznym i rozpoznawalnym elementem zespołu jest wielozwojowa bransoleta spiralna wykonana z brązowej, płasko-wypukłej taśmy o zwężających się końcach. Takie taśmy uzyskiwano poprzez rozklepywanie drutu. Ze względu na średnicę zwojów ozdoba ta mogła być noszona na przedramionach lub ramionach (Blajer 2001, s. 184; Gackowski, Rosołowski 2020, s. 88). Bransoleta wielozwojowa (ryc. 1A: 1, 1B: 1, 2: 1) ma dość bliską analogię z ziemi chełmińskiej, z Rybieńca (Kostrzewski 1958, s. 229, 310, ryc. 1; Chudziakowa 1974, s. 61, 125, tabl. XXXII: 7; Blajer 2001, s. 365; Gackowski 2012, s. 172, 277, nr 1141). Formy te są charakterystyczne dla zespołów datowanych na wczesną epokę żelaza – HaD, co potwierdza także fragment naszyjnika (ryc. 1A: 3, 1B: 3, 2: 3) (Łuka 1979, s. 148). Zdaniem Józefa Kostrzewskiego niezachowana obręcz (ryc. 1A: 3, 1B: 3, 2: 3) była elementem naszyjnika (Kostrzewski 1966, s. 81). Wydaje się jednak, że właściwsze jest przypuszczenie tego autora, że powyższy fragment był elementem napierśnika. Współwystępowanie w zespole naszyjnika wykonanego z napierśnika

wskazywałoby na koegzystencję grup ludności kultur łużyckiej i pomorskiej. W dotychczasowej literaturze przedmiotu skarb dwuelementowy datowany jest na wczesną epokę żelaza (Blajer 2001, s. 364; Gackowski 2012, s. 188). Wydaje się, że nie zmienia powyższego datowania kolejny element tego zespołu – druga bransoleta o niestykających się końcach, która jest również charakterystyczna dla wczesnej epoki żelaza (ryc. 1A: 2, 1B: 2, 2: 2). Potwierdza to także analiza chemiczna bransolet wykonana przez Łukasza Kowalskiego, wykazująca zbliżone składki obu form obręczowych³. Bransolety wielozwojowe zbliżone do zarejestrowanych w Nicwałdzie i Rybieńcu według J. Kostrzewskiego są podobne do wzorów kujawskich (Kostrzewski 1966, s. 81), natomiast naszyjnik o przekroju sześciobocznym (ryc. 2: 3) z Nicwałdu (ryc. 1: 3, 2: 3), jak również naszyjnik o przekroju ośmiobocznym z Rybieńca były sprowadzane z Pomorza (Kostrzewski 1966, s. 81).

SYTUACJA OSADNICZA WOKÓŁ JEZIORA SKĄPE

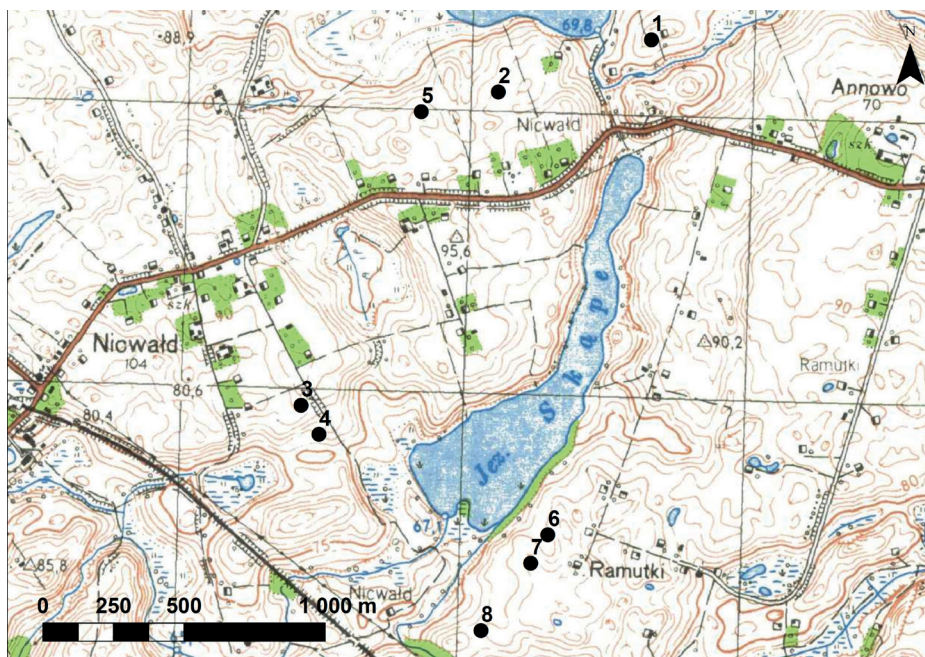
Z opisu przekazanego nam przez W. Łęgę wynika, że elementy skarbu zostały odkryte nad brzegiem jeziora, niestety autor nie podał, z której strony, zapewne nie posiadał takiej wiedzy. Patrząc na mapę osadniczą wokół tego akwenu (ryc. 3), nie stwierdzono wyraźnie rysującego się skupiska osadniczego. Pojedyncze, rozproszone punkty związane z kulturą łużycką zarejestrowano w pewnym oddaleniu na północ od jego brzegów, pomiędzy tym zbiornikiem a niewielkim jeziorem Kruszyn. Są to stanowiska: Annowo, stan. 4 (ryc. 3: 1), Nicwałd, stan. 14 (ryc. 3: 2), Nicwałd, stan. 13 (ryc. 3: 5), a na północny zachód od jeziora Nicwałd, stan. 3 i 36 (ryc. 3: 3, 4). Na wschodnim brzegu nie stwierdzono śladów osadnictwa kultury łużyckiej. Kolejne skupisko osadnictwa tej kultury zarejestrowano na południowy wschód, w znacznym oddaleniu od brzegów jeziora, w miejscowości Annowo (ryc. 3), stan. 10 (ryc. 3: 6), stan. 16 (ryc. 3: 7) i stan. 17 (ryc. 3: 8). Z wymienionych tutaj lokalizacji tylko Nicwałd, stan. 3 (ryc. 3: 3) i stanowiska w Annowie (ryc. 3: 3, 6–8) datowane są na okres halsztacki, pozostałe zaś ogólnie na Ha–La. Jacek Gackowski, badacz kultury łużyckiej i pomorskiej na ziemi chełmińskiej, przypisał region Nicwałdu

³ Dziękuję Panu mgr. Łukaszowi Kowalskiemu z Instytutu Archeologii UMK w Toruniu za udostępnienie wyników analizy chemicznej (2017) – bransoleta wielozwojowa, nr inw. MG/A/173: Cu 84, Fe 0,09, Co 0,08, Ni 0,25, Zn 0,15, As 0,15, Ag 0,09, Sn 14, Sb < 0,05, Au < 0,02, 0,69, Bi 0,07; fragm. bransolety – MG/A/175: Cu 80, Fe 0,08, Co 0,12, Ni 0,24, Zn 0,14, As 0,32, Ag 0,14, Sn 12, Sb 0, 24, Au < 0,02, Pb 5,9, Bi 0,01.

Ryc. 2. Nicwałd, pow. grudziądzki. 1 – bransoleta wielozwojowa z brązu; 2 – fragment bransolety z brązu (zbiory Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu); 3 – fragment naszyjnika z brązu (wg W. Łęga 1930, tabl. XXVI: 3) (rys. 1, 2 – R. Dąbrowski; oprac. graficzne Ł. Kowalski)

Fig. 2. Nicwałd, Grudziądz district. 1 – multiple-coil bronze bracelet; 2 – bronze bracelet fragment (collection of the Rev. Dr Władysław Łęga Museum in Grudziądz); 3 – bronze necklace fragment (according to W. Łęga 1930, tabl. XXVI: 3) (1–2 – drawing by R. Dąbrowski; graphic design Ł. Kowalski)

Ryc. 3. Nicwałd, pow. grudziądzki. Sytuacja osadnicza wokół jeziora Skąpe. 1 – Annowo, stan. 4; 2 – Nicwałd, stan. 14; 3–4 – Nicwałd, stan. 3, 36; 5 – Nicwałd, stan. 13; 6 – Annowo, stan. 10; 7 – Annowo, stan. 16; 8 – Annowo, stan. 17 (wg R. Kirkowski 1980; 1996; 2007; oprac. graficzne J. Czerniec)

Fig. 3. Nicwałd, Grudziądz district. Settlement situation around Lake Skąpe. 1 – Annowo, site 4; 2 – Nicwałd, site 14; 3–4 – Nicwałd, site 3, 36; 5 – Nicwałd, site 13; 6 – Annowo, site 10; 7 – Annowo, site 16; 8 – Annowo, site 17 (according to R. Kirkowski 1980; 1996; 2007; graphical elaboration J. Czerniec)

i jezioro Skąpe do mikroregionu „Nicwałd–Okonin” (Gackowski 2012, s. 188 – XV.2), sugerując, że do pozyskania skarbu mogło dojść po południowej stronie jeziora Skąpe i że znalezisko to należałoby łączyć z grupami, których pozostałości osadnicze znajdują się na pobliskich gruntach Annowa (ryc. 3: 6–8). Ze względu jednak na konfigurację terenu i ukształtowanie rynny samego jeziora najbardziej dostępny teren znajduje się od strony południowo-wschodniej. Mamy tutaj do czynienia z terenem zatorfionym, w przeszłości wypełnionym wodą. Ostatnie odkrycia, chociażby w Papowie Biskupim (Gackowski i in. 2024, s. 1–9), wskazują, że akweny wodne były miejscem deponowania skarbów i nie można wykluczyć, że w taki właśnie sposób trafiły do wody zabytki z Nicwałdu kilka tysięcy lat temu, a w trakcie samoistnego zarastania jeziora w XIX wieku doszło do ich odsłonięcia.

Bibliografia

Źródła

Negatyw – Negatyw szklany, nr 042, zbiory Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.

Literatura

- Blajer W., 2001, *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.
- Chudziakowa J., 1974, *Kultura łżycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*, Warszawa–Poznań 1974.
- Gackowski J., 2012, *Przestrzeń osadnicza Pojezierza Chełmińskiego i przyległych dolin Wisły, Drwęcy i Osy w młodszej epoce brązu i na początku epoki żelaza*, Toruń.
- Gackowski J., Kowalski Ł., Lorkiewicz W., Noryśkiewicz A.M., Jankowski M., Kamiński D., Molewski P., Purowski T., Wagner B., Garbacz-Klempka A., Osipowicz G., Przy-morska-Sztuczka M., Kowalski A.P., Sosnowski M., Podgórski A., Szczepańska G., 2024, *The Sacred Lake Project: preliminary findings from the Lusatian site of Papowo Biskupie, Poland*, *Antiquity*, vol. 98 (398): e10, 1–9.
- Gackowski J., Rosołowski Sz., 2020, *Wyroby z brązu i żelaza: analiza kulturowo-chronologiczna/Bronze and iron artefacts: cultural-chronological analysis*, [w:] J. Gackowski, H.P. Dąbrowski, *Znaleziska gromadne przedmiotów metalowych kultury łżyckiej w Brudzynie, pow. żniński/The collective find of metal artefacts of the Lusatian Culture from Brudzyn, Żnin County*, VI Sprawozdania Biskupińskie, *Archeologia Epok Brązu i Żelaza. Studia i materiały*, t. 3, Biskupin–Toruń, s. 83–112.
- Kirkowski R., 1980, Sprawozdanie z badań powierzchniowych, przeprowadzonych przez dział Archeologii Muzeum w Grudziądzu, w ramach „Archeologicznego Zdjęcia Polski” – obszar 30–46, mps, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.
- Kirkowski R., 1996, Sprawozdanie z archeologicznych badań powierzchniowych obszaru AZP 31-46 woj. toruńskie, mps, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.
- Kirkowski R., 2007, Sprawozdanie z badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach „Archeologicznego Zdjęcia Polski” na obszarze 30-46, mps, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu.
- Kostrzewski J., 1954, *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce*, *Slavia Antiqua*, t. 4, s. 43–102.
- Kostrzewski J., 1958, *Kultura łżycka na Pomorzu*, Poznań.
- Kostrzewski J., 1966, *Pradzieje Pomorza*, Wrocław–Warszawa– Kraków.
- Kowalski Ł., 2017, Wstępny raport z analiz metaloznawczych, mps, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu, Toruń–Grudziądz–Kraków.

- Kurzyńska M., 2001, *Północna część ziemi chełmińskiej*, [w:] R. Boguwolski, M. Kurzyńska, *Archeologia północnej części ziemi chełmińskiej*, Grudziądz, s. 17–70.
- Kurzyńska M., 2003, *Północna część ziemi chełmińskiej w pradziejach*, [w:] R. Boguwolski, M. Kurzyńska, W. Pacuska, *Wystawy archeologiczne. Przewodnik*, Grudziądz, s. 5–24.
- Kurzyńska M., 2004, *Zbiory Działu Archeologii*, [w:] A. Wajler, *120 lat Muzeum w Grudziądzu*, Grudziądz, s. 79–105.
- Kurzyńska M., 2022, *Skarby, depozyty, przedmioty codziennego użytku. Katalog wystawy*, Grudziądz.
- Łęga W., 1926, *Przyczynki do poznania kultury „łużyckiej” na Pomorzu*, Toruń.
- Łęga W., 1930, *Naszyjniki z epoki brązowej i wczesnożelaznej w zbiorach Muzeum Miejskiego w Grudziądzu*, [w:] J. Kostrzewski, *Księga pamiątkowa ku czci Demetrykiewicza*, s. 189–196, Tabl. XXVI: 2.
- Łuka L.J., 1979, *Kultura wejherowska-krotoszyńska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 4, s. 147–168.
- Waga T., 1934, *Pomorze w czasach przedhistorycznych*, Toruń.

LUSATIAN CULTURE TREASURE FROM THE HALLSTATT PERIOD FROM NICWAŁD, GRUDZIĄDZ DISTRICT

Keywords: treasure, Nicwałd, Lusatian culture, Hallstatt period.

Summary

In 1885, a treasure consisting of 3 bronze hoop forms was discovered in Nicwałd on the shores of Lake Skąpe: a multi-coil bracelet, another bracelet and a necklace fragment. In the scientific literature to date, the treasure functions as a two-piece treasure with a multi-coil bracelet and a necklace fragment. Now, on the basis of a preserved glass negative depicting the 19th century collection of the former German Municipal Museum, it was possible to establish that another element of the treasure, hitherto unknown, was a bracelet with non-contacting ends. The treasure is dated to the early Hallstatt period and linked to the Lusatian culture. The most characteristic and recognisable element of the set is a multi-coiled spiral bracelet made of a bronze flat-convex band with tapering ends. Another element of the treasure was a fragment of a hexagonal necklace, and the third, so far unknown, was a bracelet with non-contacting ends decorated with a double zigzag. From the treasure in the current collection of the Museum in Grudziądz, a multi-coil bracelet and a fragment of a bracelet have survived, while a fragment of a necklace has been lost. In the literature to date, the two-element treasure is dated to the Early Iron Age. It seems that the above dating is not altered by another element of this assemblage – a second bracelet with non-contacting

ends, which are also characteristic of the Early Iron Age. This is also confirmed by the chemical analysis of the bracelets by Łukasz Kowalski, which showed similar compositions of both hoop forms. According to J. Kostrzewski, multi-strand bracelets similar to those recorded at Nicwałd and Rybienieć are similar to Kuyavian patterns, while the hexagonal necklace from Nicwałd and the octagonal necklace from Rybienieć were imported from Pomerania (Kostrzewski 1966, p. 81).

Translated by Maciej Kapłczyński